

Євгенія Валеріївна Гузь,
аспірантка
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 347.214.1 (477)

НАБУВАЛЬНА ДАВНІСТЬ ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА РУХОМЕ МАЙНО В УКРАЇНІ

У статті досліджено проблему використання інституту набувальної давності як підстави виникнення права власності на рухоме майно за Цивільним кодексом України. Визначено основні елементи змісту даного права, юридичні підстави для його виникнення. Також виявлено прогалини українського цивільного законодавства, колізії норм цього інституту, запропоновано шляхи вирішення виникаючих суперечностей у правовому регулюванні даного елемента майнових відносин.

Ключові слова: набувальна давність, право власності, рухоме майно, підстави, володіння, добросовісність.

Право власності – центральний інститут будь-якої цивільно-правової системи, а підстави набуття права власності, якими є передбачені законом юридичні факти, за наявності яких особа набуває майно (стає його власником), є підставою виникнення права власності.

Одним із способів набуття речових прав є набувальна давність, порядок реалізації якої визначений ст. 344 Цивільного кодексу України (далі – ЦК).

Слід зазначити, що на практиці застосування цієї статті ускладнене, що пов'язано з труднощами доведення позивачами свого права на придбання майна згідно зі всіма необхідними умовами, закріпленими у ст. 344 ЦК. Суттєві проблеми виникають у зв'язку з набуттям права власності на рухоме майно внаслідок набувальної давності, оскільки численні об'єкти речових прав мають різну цінність, можуть потрапляти у володіння різними шляхами, а дане право може виникати внаслідок різних обставин.

Проблемам набувальної давності як підстави набуття права власності присвячені роботи українських учених О. Головкіна, В. Маковій, М. Проскурова,

Є. Харитонова, О. Харитонові, В. Цікало, О. Яворської та ін., які у своїх роботах розглядають різні аспекти набувальної давності як способу набуття речових прав, звертають увагу на те, що набувальна давність – порівняно нове поняття для цивільного права України [9]. Інститут набувальної давності є практично недослідженим у національному законодавстві, на цей момент немає фундаментальних праць, присвячених цьому питанню [4].

У той же час аналіз наукових досліджень у названих авторів дає підстави стверджувати, що набувальна давність має найважливіше значення для набуття права власності на рухомі речі. Цей інститут цивільного права регулює однорідні відносини з приводу майна, дає можливість надати після спливу певного проміжку часу у власність майно у випадках, коли у зв'язку зі спливом часу докази законності його набуття зникли або знищились [2].

Окрім того, вчені вказують, що набувальна давність є засобом реалізації правосуб'єктності учасників цивільного обороту, має правостановлююче значення, дисциплінуючий і стимулюючий вплив у системі правового регулювання цивільного обороту.

У центрі уваги дослідників сьогодні перебувають питання реалізації набувальної давності на нерухоме майно. Проте проблемам, пов'язаним з речовими правами на рухоме майно, вітчизняні цивілісти не приділяють значної уваги. Тому у цій статті спробуємо розглянути набувальну давність як підставу набуття права власності на рухоме майно.

Набувальна давність як підстава виникнення права власності є складним (пов'язаним) юридичним явищем, являє собою системну сукупність юридичних фактів (юридичний склад), що є підставою для виникнення речового права у певного суб'єкта цивільних правовідносин на підставі давності володіння, відкритості володіння у поєднанні із добросовісністю, відкритістю та безперервністю такого володіння.

Право власності за давністю володіння насамперед може виникнути на придатне для володіння майно, що належить до будь-якої форми власності, крім того майна, яке вилучено з цивільного обороту. За давністю володіння не можуть набуватися безтілесні речі, що не є предметом права власності, тому позивач не вправі посилатися на добросовісність придбання у власність, наприклад, торговельного знака або іншого права на результат інтелектуальної власності, як і на частку в статутному капіталі господарського об'єкта. Разом з тим, положення Цивільного кодексу України (ст. 190 ЦК, ч. 4 ст. 344 ЦК) дають підстави стверджувати, що цінні папери, як в документарній, так і бездокументарній формі, можуть бути предметом, на який виникає право власності в силу набувальної давності [7].

Закріплення інституту набувальної давності покликане усунути юридичну невизначеність поняття фактичного володіння майном, ввести в господарський обіг майно, яке тимчасово вилучене з нього. Давнісне володіння, щоб бути підставою виникнення права власності на рухоме майно, має не тільки тривати протягом певного часу, але й мати визначене чинним законодавством смислове навантаження [2; 3; 4].

Враховуючи вказане, особливий інтерес у юристів викликають правові категорії добросовісності, відкритості та безперервності володіння, які є згідно з чинним українським законодавством умовами, що дають підстави для того, щоб володіння могло трансформуватися в право власності відповідно до ст. 344 ЦК.

Зазначимо, що таке право було відоме ще римському праву, в якому була закріплена норма, згідно з якою відсутність доброї совісті не вважалася підставою для набуття право власності на майно за критерієм давнини [5].

Нині добросовісність є одним з основоположних принципів цивільного законодавства, поряд із справедливістю і розумністю (ст. 3 ЦК). Оскільки ці поняття є не тільки правовою категорією, але й філософською, етичною, то, як здається, юридичний аспект буде у цьому разі інтегруючим. Тому єдиного, всеосяжного визначення цих понять практично розробити неможливо, проте деякі вихідні положення, які б мала можливість використовувати судова практика, мають бути.

Законодавець не вказав, що саме слід розуміти під терміном «добросовісність володіння за набувальною давністю», який саме сенс сюди вкладався? Оскільки вітчизняний ЦК є фактичною рецепцією римського приватного права з врахуванням національних особливостей, та умова про добросовісність є відомою в римському приватному праві умовою про добру совість. Так, відсутність правовстановлюючого документа, ще не вказує на недобросовісність власника.

Чи потрібно для визнання власника добросовісним, щоб він протягом усього терміну давності володіння не знав і не повинен був знати про відсутність у нього права власності? Напевно, ні, інакше дія інституту набувальної давності втратить своє значення. Судова практика, на нашу думку, повинна враховувати добросовісність тільки на момент передачі фактичному власникові майна (речі), тобто на початковий момент, який включатиметься в повний строк давності володіння, визначений законом. Разом з тим, незаконний власник протягом усього володіння майном має бути впевнений, що на це майно не претендують інші особи, і він отримав це майно на підставах, достатніх для того, щоб мати право власності на нього. Для визнання власника добросовісним вважаємо достатнім, щоб він не придбав майно злочинним шляхом або способом, який завідомо суперечить основам правопорядку і моральності.

Вихідними положеннями для доповнення значення поняття «добросовісність», на нашу думку, можна узяти критерії щодо набувача (ст. 330 ЦК), власника (ст. 390 ЦК), особи, яка виготовила рухоми річ шляхом переробки матеріалу, який їй не належить (ст. 332 ЦК) та інших (статті 212, 1215 ЦК). Аналіз зазначених статей, в яких йдеться про недобросовісних учасників цивільних правовідносин, уможливорює висновок, що людину слід вважати добросовісною у разі, коли вона діє без наміру заподіяти шкоду іншій особі, а також не допускає легковажності або самовпевненості, або необережності по відношенню до можливості заподіяти збиток [7].

Безперечний системний зв'язок з критерієм добросовісності власника за давністю володіння мають положення ст. 388 ЦК, згідно з якими добросовісним набувачем є особа, яка не знала і не могла знати, що набуває майно у особи, що не має права його відчужувати. Звичайно, мається на увазі позиція тільки особи, від якої набувач отримав майно і при цьому не вимагається, щоб набувач досліджував усі попередні угоди. Разом з тим, якщо в силу закону такі угоди були неможливими, то набувач це повинен знати (повинен був знати) і в цьому випадку добросовісності бути не може, оскільки помилка в розумінні закону не веде до добросовісності.

Тобто, добросовісність може бути лише результатом фактичної помилки. Наприклад, у судовій практиці зустрічаються численні випадки, коли відчувається майно, яке знаходиться під судовим арештом. Тоді, якщо набувач не знав і не міг знати, що таке майно перебуває під арештом, якщо такий арешт не був доведений до відома третіх осіб, а продавець приховав цей факт при продажу чи не знав про нього, то така омана полягає у незнанні факту про накладення арешту, а не в незнанні закону, який забороняє відчуження арештованого майна.

Практично важливим є питання про тягар доведення добросовісності, оскільки відповідно до п. 6. ст. 3 ЦК для інституту набувальної давності (як і для інших інститутів цивільного права) найважливішою є презумпція добросовісності [7].

За змістом ст. 344 ЦК власник за давністю володіння (чи незаконний власник) не має жодного права на майно, а лише намагається набути таке право [7]. Тому набувач повинен довести, що він не знав і не міг знати про те, що майно придбане у особи, що не мала права на його відчуження. При цьому в судовому спорі слід врахувати і встановлювати характер володіння (добросовісне і недобросовісне) з урахуванням обставин справи, з якими виникло володіння чужим майном. Це є важливим для судової практики, оскільки в цивільному процесі відоме таке поняття, як негативні факти, які зазвичай виходять за рамки обов'язків з доказування. Таким негативним фактом для набувача, безперечно, є доказування того, що він не знав і не міг знати про перешкоди у придбанні майна, оскільки йому це невігідно доводити, разом з тим, ці факти він зобов'язаний довести у разі пред'явлення такого позову, і суд ці докази повинен оцінити.

Наступною умовою, встановленою законодавцем для придбання права власності на підставі ст. 344 ЦК, є відкритість володіння. Особа повинна володіти майном відкрито, не приховуючи факт володіння, і довести цю обставину. У римському праві відкритість володіння за давністю мала поєднуватися з іншою його характеристикою – володінням річчю як своєю. Зазначена обставина не є такою, що має доводитися спеціально позивачами за правилами ст. 344 ЦК, проте вона пов'язана з чітким розумінням відкритості [7]. Це означає, що власник не просто уповноважений, але зобов'язаний відноситися до об'єкта володіння як власник, якщо він бажає зберегти незаперечний статус

власника за давністю, що дозволяє йому після закінчення встановленого законом строку набувальної давності фактично перетворитися у власника. Доказами ставлення до майна як його власника можуть бути, наприклад, такі дії власника, як ремонт речі за свій рахунок, страхування майна, передача майна на зберігання іншим особам тощо. Разом з тим сам по собі факт користування майном не тягне за собою застосування набувальної давності.

На нашу думку, незаконний власник також має право вимагати відшкодування шкоди, завданої майну, від особи, яка завдала такої шкоди, що одночасно не позбавляє можливості титульного власника у межах зобов'язального права вимагати від незаконного власника в майбутньому повернення коштів, отриманих у результаті незаконного володіння майном.

Що стосується вимоги безперервності, то воно відображає внутрішнє ставлення власника до об'єкта свого володіння, тобто бажання володіти майном безперервно у встановлений законом строк з метою набуття права власності на нього. Якщо буде встановлено, що протягом цього терміну власник з власної волі усувався від фактичного володіння майном, він втрачає право на набуття права власності.

Щоб стати підставою для набуття права власності, відкрите і безперервне володіння рухомим майном повинно становити у звичайних випадках п'ять років (ч. 1 ст. 344), та п'ять років, якщо особа володіє майном на підставі договору, а власник майна не пред'явив вимог до його повернення (ч. 3 ст. 344) [7].

Однак у цій конструкції, як видається, закладені певні суперечності. Наприклад, у випадку, якщо власник майна помер, а його спадкоємці не знали про існування договору, то сумнівним здається придбання права власності за цією підставою. На нашу думку, в обов'язки сторони договору, яка претендує на майно, необхідно поставити з'ясування обставин, які є підставою для неможливості пред'явити вимогу на майно, також претендент на майно повинен сповістити про свій намір заволодіти ним усіх зацікавлених учасників цих правовідносин.

Актуальне й питання, з якого моменту відраховується цей термін, і питання про співвідношення строку набувальної давності з терміном позовної давності. У сучасній доктрині цивільного права існують різні точки зору на цю проблему [8], але законодавцем чітко визначено, що строк набувальної давності починається з часу спливу позовної давності за ввіндикаційною вимогою власника після закінчення строку договору (ч. 3 ст. 344 ЦК). Таким чином, термін давності володіння для особи, яка заволоділа майном на підставі договору з його власником, становить 8 років (5 років – термін набувальної давності + 3 роки – термін позовної давності).

Також відповідно до ч. 4 ст. 344 ЦК України право власності за набувальною давністю на майно, зокрема на транспортні засоби, цінні папери, набувається за рішенням суду [7]. Як впливає з цієї статті, право набувальної давності на основі рішення суду поширюється виключно на транспортні засоби

і цінні папери, що, мабуть, пов'язано з їх відносно високою вартістю в порівнянні з іншими видами рухомого майна.

Разом з цим існують і інші об'єкти рухомого майна, які мають високу ціну й цінність, наприклад, коштовності, валютні цінності, антикваріат, права інтелектуальної власності тощо, які в деяких випадках можуть перевищувати за своєю ціною ціну автомобілів, цінних паперів.

У цьому зв'язку доцільно зробити до статті уточнення, вказавши, що «право власності за набувальною давністю на рухоме майно набувається за рішенням суду, якщо його вартість перевищує 10 мінімальних заробітних плат на момент подачі заяви до суду про набуття права власності» (у 2014 р. ця сума складає 12180,00 грн). Як здається, таке уточнення має принципове значення для того, щоб право власності набувалося у законному і беззаперечному порядку, а судова практика в цьому аспекті отримала чіткі орієнтири з приводу визнання права власності на рухоме майно, придбане внаслідок набувальної давності.

Підсумовуючи, слід зауважити, що набувальна давність являє собою один із способів набуття права власності на рухоме майно, даний спосіб регулюється ст. 344 ЦК. Умовним для набуття права власності на рухомі речі за зазначеною підставою є добросовісність володіння, відкритість володіння, давність та безперервність володіння. Але це право потребує певного уточнення з точки зору його практичної реалізації. У першу чергу мова має йти про зміну певних умов набуття права власності у судовому порядку відносно рухомих речей, а також про необхідність удосконалення порядку набуття права власності на рухоме майно, не затребуване в термін згідно з договором. Ми переконані, що ці уточнення здатні зробити інститут набувальної давності більш дієвим, сам же порядок набуття права власності у цих випадках більш прозорим і беззаперечним.

Список літератури: 1. Вороніна Н. В. Набуття права власності на знахідку за цивільним правом України : дис. ... канд. юрид. наук / Н. В. Вороніна. – Одеса, 2010. – 216 с. 2. Головкін О. Набувальна давність як спосіб набуття права власності на майно / О. Головкін // Вісн. Нац. акад. прокуратури України. – 2014. – № 3(36). – С. 42–48. 3. Маковій В. П. Набувальна давність у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. П. Маковій. – Харків, 2007. – 20 с. 4. Проскуров М. Право набувальної давності як інститут права власності в англосаксонській системі права / М. Проскуров. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_1_10.pdf. 5. Підпригора О. А. Римське право : підручник / О. А. Підпригора, Є. О. Харитонов. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 512 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uch.pp.ua/zbook/pravo/gumpr/gumpravo-123.html>. 6. Харитонов Є. Проблемні питання набуття та припинення права власності за цивільним законодавством України / Є. Харитонов, О. Харитонova // Право України. – 2011. – № 5. – С. 60–68. 7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://meget.kiev.ua/kodeks/grazdanskiy-kodeks/>. 8. Цікало В. Давність у цивільних правовідносинах : дис. ... канд. юрид. наук / В. Цікало. – Львів, 2003. – 193 с. 9. Яворська О. С. Набуття права власності за давністю володіння / О. С. Яворська // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали II регіон. наук. конф. (лют. 1996 р.). – Львів, ЛДУ, 1996. – С. 108–110.

**ПРИОБРЕТАТЕЛЬНАЯ ДАВНОСТЬ КАК ОСНОВАНИЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРАВА
СОБСТВЕННОСТИ НА ДВИЖИМОЕ ИМУЩЕСТВО В УКРАИНЕ**

Гузь Е. В.

В статье исследована проблема использования института приобретательной давности как основания возникновения права собственности на движимое имущество согласно Гражданского кодекса Украины. Определены основные элементы содержания данного права, юридические основания для его возникновения. Также выявлены пробелы украинского гражданского законодательства, коллизии норм данного института, предложены пути решения возникающих противоречий в правовом регулировании этого элемента имущественных отношений.

Ключевые слова: приобретательная давность, право собственности, движимое имущество, основания, владение, добросовестность.

**PURCHASE ON LIMITATION PERIOD AS THE BASIS OF OWNERSHIP RIGHT
ON MOVABLE PROPERTY IN UKRAINE**

Guz I. V.

The article deals with the problem of using the Institute of purchase on limitation period as the basis of the right of ownership to movable property. This legal right is considered by the example of the Civil code of Ukraine. The author defines the basic elements of the content of this right, the legal grounds for its occurrence. Also identify gaps Ukrainian civil legislation, the Colosseum rules of the institution, proposed solutions to the contradictions that arise in the legal regulation of this elementa property relations.

Key words: purchase on limitation period, the right of property, movable property, grounds, possession, honesty.

Надійшла до редколегії 08.09.2014 р.